

Λάμπρος Κοτοίρης, Καθηγητής, Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών

Richard Spinello & Maria Bottis (πρόλογος Καθ. Διονυσίας Καλλινίκου),
«*A Defense of Intellectual Property Rights*», Edward Elgar Publishing, 2009

Το βιβλίο των *Spinello & Bottis*, *A Defense of Intellectual Property Rights*, Edward Elgar Publishing 2009 εκδίδεται σε μια εποχή όπου τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας βρίσκονται υπό σαφή αμφισβήτηση. Η αμφισβήτηση αυτή προβάλλεται και με τον μεταστρουκτουραλισμό, ο οποίος ήταν πάντοτε επιφυλακτικός με την ιδέα ενός δημιουργού ως αυτόνομης μοναδικής μορφής -για τον λόγο αυτόν και γίνεται λόγος για τον «θάνατο του δημιουργού» (ενδεικτικά βλ. *Barther*, *The death of the author*, στο *Image-Music Text: Suk, Originality*, Harvard L.Rev. 2002, 1991-1992). Πέραν της ήπιας αμφισβήτησης, η οποία δεν θίγει την πνευματική ιδιοκτησία ως δικαίωμα, αλλά θέτει το ζήτημα της αναζητούμενης πρωτοτυπίας ενός έργου, η πνευματική ιδιοκτησία υφίσταται εντονότερη κριτική διεθνώς με την προβολή ότι στην κοινωνία της πληροφορίας, κυριαρχεί η ελευθερία της πληροφόρησης και το έργο, επομένως, ως πληροφορία γίνεται κοινό αγαθό, στο οποίο δεν μπορεί πια να υπάρχουν αποκλειστικά δικαιώματα (*Hoeren*, ALAI Congress 2001, NY 2002 348ep., “*in dubio pro libertate*”, 362). Παράλληλα με τις θέσεις αυτές, τονίζεται ότι η ψηφιακή τεχνολογία σκιάζει τη διάκριση μεταξύ ανάγνωσης ενός έργου και αντιγραφής του, καθώς για να διαβάσεις κάτι στο Διαδίκτυο πρέπει να το «αντιγράψεις» (*Aoki*, Stanford L.R. 1996, 1333). Με σπουδαίο υποστηρικτή τον *Lessig* (*Free Culture. How big media uses technology and the law to lock down and control creativity*, 2004) τονίζεται ότι το αγαθό που ανήκει στον δημιουργό μεταβάλλεται σε κοινό αγαθό και ανοικτή πηγή και τελικά, σε κοινό κτήμα. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η θεωρία του *Benkler* (*The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*, 2006) περί δημιουργίας μιας «κοινωνικής παραγωγής» με την έννοια ενός συνόλου προσπαθειών για δημιουργία περιεχομένου που δεν θα βασίζεται σε αποκλειστικά περιουσιακά δικαιώματα, ούτε

επιδιώκει πωλήσεις σε αγορά ούτε οργανώνεται γύρω από την περιουσία ή τη σύμβαση για την ίδρυση εταιριών ή συναλλαγές στην αγορά, αλλά οφείλεται αποκλειστικά στον πλούτο της κοινωνίας που προέρχεται από μη οικονομικής φύσης κίνητρα (παραδείγματα κοινωνικής παραγωγής εδώ αναφέρονται το καθεστώς των εθελοντικών συνεισφορών όπως το blogging, προγραμματισμός ανοικτών πηγών, διαδικτυακή μετακίνηση φακέλων και άλλες).

Μέσα σε αυτό το κλίμα αμφισβήτησης έρχεται να προστεθεί η ένταση που προκαλεί η σημαντική διαφορά των συστημάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, του ηπειρωτικού και του αγγλοσαξωνικού-αμερικανικού, όπου το μεν πρώτο τονίζει την ατομοκεντρική αντίληψη για προστασία του δημιουργού πάνω στο δημιούργημά του κατά το δίκαιο της φύσης ενώ το δεύτερο θεμελιώνεται πάνω στην οικονομική πλευρά της πνευματικής ιδιοκτησίας μέσα από μια ωφελμιστική προσέγγιση.

Ο σκοπός του βιβλίου, μέσα στο κλίμα αυτό, είναι να επαναφέρει στο επίκεντρο του προβληματισμού την ηθική βάση του δικαιώματος του δημιουργού, τη θεωρία του φυσικού δικαίου κατά την οποία ο δημιουργός, επειδή με την εργασία, το ταλέντο και την προσπάθειά του δημιούργησε το έργο του, δικαιούται να απολαμβάνει και το περιουσιακό δικαίωμα σε αυτό (με τους περιορισμούς του, χάρην της ολότητας) αλλά και το ηθικό δικαίωμα. Ξεκινά λοιπόν, εύλογα, με την παράθεση μερικών ακραίων επιθέσεων κατά της πνευματικής ιδιοκτησίας, κατά τις οποίες (ενδεικτικά) «η πληροφορία πρέπει να είναι ελεύθερη» (δηλαδή εντελώς ελεύθερη, ενώ ως πληροφορία εννοούνται όλα τα έργα), ο σχετικός πόλεμος για την απελευθέρωσή της από οποιοδήποτε αποκλειστικό δικαίωμα έχει λάβει τη διάσταση των Ομηρικών πολέμων (*Lessig* 2002), ενώ κάθε αποκλειστικό δικαίωμα εκμετάλλευσης ενός έργου δεν είναι, καταρχήν, παρά μόνο ένα κακό. Στο τέταρτο κεφάλαιο του

Στο προηγούμενο τεύχος του ΔιΜΕΕ (3/2009, σελ. 453) αναφέρθηκε εκ παραδρομής στην βιβλιοκρισία του έργου της κας *Ο. Γαρουφαλιά* «Προσβολή του ηθικού δικαιώματος & δικαιώματος προσωπικότητας στο ψηφιακό περιβάλλον» ότι η συγγραφέας του άρθρου «Η άσκηση του ηθικού δικαιώματος στις ψηφιακές βιβλιοθήκες», ΧρΙΔ 2007, 173 είναι η *Α. Παπαδοπούλου* αντί της *Μ.-Δ. Παπαδοπούλου*. Η ίδια αναφορά βρίσκεται εκ παραδρομής και στη Βιβλιογραφία του εν λόγω βιβλίου της κας *Ο. Γαρουφαλιά*.

βιβλίου περιγράφονται αναλυτικότερα οι διαμαρτυρίες κατά της πνευματικής ιδιοκτησίας, με επιχειρήματα από το διάσημο άρθρο του *Boyle* για το δεύτερο κίνημα περιορισμού του δημοσίου κτήματος όσον αφορά στην πληροφορία, τη θεωρία του *Lessig* για την απειλή της ελεύθερης κουλτούρας από τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και του *Aoki*, που μιλά για τον ιμπεριαλισμό της πληροφορίας.

Είναι προφανές πως για τη στήριξη της επαναφοράς αυτής απαιτείται η αναδρομή στην ιστορία. Άλλωστε ιστορικά επιχειρήματα χρησιμοποιούν συνεχώς και οι υποστηρικτές της αμφισβήτησης των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (εντελώς ενδεικτικά, ο *Lessig* στο βιβλίο του 'Free Culture' ανατρέπει στους συντάκτες του Αμερικανικού Συντάγματος και στον *Jefferson*). Στο κεφάλαιο για την ιστορία της πνευματικής ιδιοκτησίας (όπου περιλαμβάνεται και μια συνοπτική ιστορία των ευρεσιτεχνιών και κάποιες σημειώσεις για τα σήματα) επιχειρείται να ανευρεθούν, εάν αυτό είναι δυνατό, οι βάσεις του σύγχρονου αγγλοσαξωνικού-αμερικανικού συστήματος που προκρίνει την καθαρά ωφελιμιστική προσέγγιση. Με την έννοια αυτή δηλώνεται ότι το κράτος χορηγεί το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας για να δώσει κίνητρα στους δημιουργούς, καθώς χωρίς αυτό δεν θα υπάρχει η επιδιωκόμενη και αναγκαία παραγωγή έργων (συχνά εδώ γίνεται αναφορά στην αποτυχία της αγοράς, 'market failure'). Όμως, όπως παρατηρούν οι συγγραφείς, στην ιστορία της πνευματικής ιδιοκτησίας στην Αγγλία και Αμερική δεν βρίσκουμε το επιχείρημα αυτό έτσι. Αντίθετα, αυτό που περιγράφουν στους λόγους τους οι Λόρδοι στην περίφημη υπόθεση *Donaldson v. Beckett* είναι ότι χωρίς το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, θα ενισχυθεί το μονοπώλιο των εκδοτών (τυπογράφων) και έτσι, θα περιοριστεί η μελλοντική πρόσβαση του κοινού στα έργα, καθώς αυτά δεν θα υπάρχει η δυνατότητα να διαχέονται κάποια στιγμή ελεύθερα από όποιον επιθυμεί να τα εκδώσει. Το κέντρο βάρους έτσι φαίνεται πως ήταν η εξασφάλιση της δυνατότητας πρόσβασης του κοινού σε έργα που είχαν ήδη δημιουργηθεί και όχι η ανησυχία μήπως χωρίς το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, οι δημιουργοί δεν θα ενδιαφέρονται και δεν θα δημιουργούν πια (το οικονομικό επιχείρημα-βάση του αγγλοσαξωνικού-αμερικανικού δικαίου). Ούτε και την έννοια «κίνητρο» όπως έχει αυτή συμπεριληφθεί στη σύγχρονη αγγλοσαξωνική-αμερικανική θεωρία και την οποία έχει ενστερνιστεί και το ηπειρωτικό ευρωπαϊκό δίκαιο σε πολύ μεγάλο βαθμό (όχι δηλαδή την απλή ενθάρρυνση, 'encouragement', που περιγράφεται στα παλαιά κείμενα όπως στον τίτλο του Νόμου της Βασίλισσας Άννας για το copyright, αλλά το κίνητρο χωρίς το οποίο δεν θα υπάρξει το έργο) ανευρίσκουν οι συγγραφείς του *A Defense of Intellectual Property Rights* στα ιστορικά παλαιά κείμενα. Επομένως, καταλήγουν οι συγγραφείς, ότι κι εάν έγινε και οδήγησε στην οικονομική-ωφελιμιστική θεω-

ρία των κινήτρων, έγινε πολύ αργότερα και δεν στηρίζεται στα κλασσικά ιστορικά κείμενα-πηγή του αγγλοσαξωνικού-αμερικανικού δικαίου περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Άλλωστε, όπως τονίζουν οι συγγραφείς, είναι αλήθεια ότι η ιστορία της πνευματικής ιδιοκτησίας εμπεριέχει πολλές και διαφορετικές θέσεις και απόψεις, από τις οποίες οι σύγχρονοι ερευνητές φαίνονται να επιλέγουν εκείνα τα ιστορικά στοιχεία που κατά την άποψή τους περισσότερο ενισχύουν τις απόψεις τους, είτε υπέρ είτε κατά της πνευματικής ιδιοκτησίας. Συμφωνία δεν βρίσκουν οι συγγραφείς ούτε και ως προς πραγματικά περιστατικά (όχι την ερμηνεία τους), όπως τις ψήφους στη διάσημη και καθοριστική για την πνευματική ιδιοκτησία υπόθεση *Donaldson v. Beckett*. Τα επιχειρήματα εδώ στηρίζονται σε προσεκτική και λεπτομερή έρευνα στις ιστορικές πηγές του δικαίου και σε πλήρη θεωρητική ανάλυση των σχετικών θεμάτων.

Το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάλυση του ισχύοντος δικαίου στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη και καλύπτει αναλυτικά και τις ευρεσιτεχνίες και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, τη βάση του βιβλίου, καθώς η κριτική περιγραφή του ισχύοντος δικαίου περί ευρεσιτεχνιών και πνευματικών δικαιωμάτων (copyright) και στα δύο συστήματα, αγγλοσαξωνικό και ηπειρωτικό, απαιτείται για τη διακρίβωση και των πιθανών θεωρητικών θεμελίων των εκάστοτε λύσεων, αλλά και για τη διαπίστωση του σημείου στο οποίο βρίσκονται από πλευράς ισχύοντος δικαίου σήμερα τα επίμαχα ζητήματα και προβληματισμοί.

Ένα από τα ερωτήματα που είναι κρίσιμο είναι κατά πόσο τα δύο συστήματα έχουν πλησιάσει το ένα το άλλο. Ως προς αυτό, παρατηρείται ότι η Ευρωπαϊκή τάση είναι προς την υιοθέτηση, πρακτικά, του ωφελιμιστικού-οικονομικού μοντέλου προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας και η απομάκρυνσή της από την ίδια της την παράδοση, η οποία υποστηρίζει σθεναρά τη φυσικού δικαίου προέλευση των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν οι συγγραφείς μέσα από τη μελέτη των Ευρωπαϊκών Οδηγιών περί πνευματικής ιδιοκτησίας, παρατηρώντας παράλληλα ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή φαίνεται να αδιαφορεί, πρακτικά, για τα αποτελέσματα μελετών ακαδημαϊκών ειδικών στο αντικείμενο, τις οποίες μάλιστα έχει η ίδια παραγγείλει-μελέτες που στηρίζονται σε επιστημονική έρευνα με γνώμονα το συμφέρον όλων, δημιουργών, παραγωγών και της ολότητας. Έτσι, όταν οι ακαδημαϊκοί ερευνητές προτείνουν τη μη επέκταση του χρόνου προστασίας για τα δικαιώματα παραγωγών φωνογραφημάτων αλλά δεν εισακούονται όταν προτείνεται από τους ευρωπαϊούς νομοθέτες η επέκταση αυτή, προκύπτει ότι το ευρωπαϊκό δίκαιο προσεγγίζει πολύ την αμερικανική θέση υπέρ της συνεχούς, σχεδόν, επέκτασης του χρόνου προστασίας πνευματικής ιδιοκτησίας, με βάση όμως το οι-

κονομικό επιχείρημα περί παροχής κινήτρων δημιουργίας νέων έργων. Οι συγγραφείς στη σύγκρισή τους μεταξύ των συστημάτων τονίζουν και την ανεπάρκεια προστασίας στο αγγλοσαξωνικό-αμερικανικό δίκαιο του πθικού δικαιώματος των δημιουργών, ανεπάρκεια η οποία προκύπτει βέβαια λόγω της υπερίσχυσης του οικονομικού-ωφελιμιστικού επιχειρήματος έναντι του φυσικού δικαιώματος του δημιουργού στο έργο του. Σε πλήρη συμφωνία με την ανεπάρκεια αυτή, στις Ευρωπαϊκές Οδηγίες για την πνευματική ιδιοκτησία δεν γίνεται λόγος για τα φυσικά πθικά δικαιώματα των δημιουργών στα έργα τους, αλλά αυτό αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών-μελών. Έτσι κι εκεί παρατηρείται μια σύγκλιση, με στήριξη του ωφελιμιστικού μοντέλου. Στην Ευρώπη άλλωστε, όπως επιτυχημένα παρατηρούν οι συγγραφείς, τιμωρείται ποινικά η πράξη της εξουδετέρωσης τεχνολογικών μέτρων προστασίας χωρίς να ερευνάται ο σκοπός της εξουδετέρωσης αυτής (αν είναι, για παράδειγμα, η πρόσβαση σε έργο με επίκληση κάποιου περιορισμού του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας). Άρα, η Ευρώπη πραγματικά έχει προχωρήσει πέραν των ΗΠΑ, όπου με το Digital Millennium Copyright Act τιμωρείται η πράξη της πρόσβασης με εξουδετέρωση των τεχνολογικών μέτρων προστασίας ψηφιακών έργων. Το συμπέρασμα που διαφαίνεται από τη σύγκριση των συστημάτων και των τελευταίων εξελίξεων με τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες και το Digital Millennium Copyright Act είναι πως η Ευρώπη έχει απομακρυνθεί πολύ από το φυσικό δικαίωμα των δημιουργών στα έργα τους και έχει επικεντρωθεί στο οικονομικό-ωφελιμιστικό επιχείρημα υπέρ της προστασίας δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας.

Οι τάσεις αυτές, με τις οποίες οι συγγραφείς δεν συμφωνούν, δεν μπορούσαν παρά να δημιουργήσουν μια αντίσταση σε θεωρητικό καταρχήν επίπεδο, μια έντονη κριτική και αμφισβήτηση για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος. Έτσι στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται με λεπτομέρεια οι διαμαρτυρίες αυτές κατά της πνευματικής ιδιοκτησίας, είτε αυτές εδράζονται στην προσβολή και σμίκρυνση του δημοσίου κτήματος, είτε στην προσβολή του δικαιώματος ελεύθερης έκφρασης, είτε στην απειλή στην ελεύθερη κουλτούρα με πρωτεργάτη τον Lessig και αλλού. Οι συγγραφείς παραθέτουν και τις προτεινόμενες από τους διαμαρτυρούμενους λύσεις (ανοικτές πηγές πληροφορίας κ.λπ.) αλλά παράλληλα παρατηρούν πως η ιδιότητα ενός έργου ως ψηφιακού δεν μπορεί να σημαίνει και πως αυτό αυτόματα πρέπει να παραδίδεται στο κοινό ελεύθερο πνευματικών δικαιωμάτων, ερήμην του δημιουργού του.

Οι συγγραφείς επίσης περιγράφουν και τις θεωρίες της μεταμοντέρνας κριτικής (Foucault και άλλων) κατά τις οποίες τα έργα στερούνται συγκεκριμένου νοήματος, συγγραφείς-πρωτότυποι/αληθινοί δημιουργοί δεν υπάρχουν και τα έργα είναι αποτελέσματα της υπολανθάνουσας δράσης

κοινωνικών (και όχι ατομικών) δυνάμεων. Πραγματικά η θεωρία επηρεάστηκε από τις ιδέες αυτές και πολλοί μεταγενέστεροι θεωρητικοί υιοθέτησαν στοιχεία της (Benkler, Boyle, Ginsburg κ.λπ.). Παρόλα αυτά, οι συγγραφείς εδώ επιστρέφουν στην κλασική αντίληψη περί δημιουργού, σε αυτό που η μεταμοντέρνα κριτική αποκαλεί «ρομαντικό μύθο», δηλαδή στον συγγραφέα και ρωτούν:

Όταν ο Σαίξπηρ έγραφε:

“O! she doth teach the torches to burn bright
It seems she hangs upon the cheek of night
Like a rich jewel in an Ethiop’s ear
Beauty too rich for use for earth too dear!” (Act 1, Sc. 5)

ήταν άραγε αντιγραφείας κάποιου άλλου, ή οι στίχοι αυτοί ήσαν άραγε ένα δημιούργημα μιας υπολανθάνουσας κοινωνικής ‘συνιστώσας’, ή μήπως, αντίθετα ήταν ο ίδιος ο Σαίξπηρ ένας αληθινός δημιουργός; Εάν δε συμβαίνει πραγματικά να μην υπάρχει αληθινή δημιουργία, γιατί άραγε αποδίδουμε νομικές ευθύνες για τα έργα των ανθρώπων (για προσβολή προσωπικότητας, εξύβριση, δυσφήμιση κ.λπ.) και επιρρίπτουμε αυτές τις ευθύνες στους ίδιους, αντί να ισχυριστούμε ότι δεν είναι οι αληθινοί δημιουργοί τους; Και πώς, αφού κανένα κείμενο δεν έχει συγκεκριμένο νόημα, δοσμένο από τον δημιουργό του, πώς δεχόμαστε ότι το ίδιο το κείμενο που σπηρίζει τη θέση αυτή έχει οποιοδήποτε συγκεκριμένο νόημα το ίδιο, ώστε να μας πείσει για την έλλειψη νοήματος όλων των άλλων, όμως, κειμένων; Όχι, τονίζουν οι συγγραφείς, ο δημιουργός υπάρχει, το έργο υπάρχει και εκφράζει την ανθρώπινη πνευματικότητα, προσωπικότητα, το έργο έχει νόημα, ανεξάρτητα από το εάν κάποιος μεταγενέστερος αναγνώστης μπορεί να διαγνώσει, ίσως, και κάποιες άλλες ιδέες και νοήματα που ίσως ο δημιουργός του δεν είχε στο επίκεντρο της σκέψης του.

Συνεπώς προς τη στήριξη της μετριопάθειας στη σκέψη τους οι συγγραφείς δίνουν μια σειρά παραδειγμάτων όπου η πνευματική ιδιοκτησία πραγματικά ξεπέρασε τα εύλογα όρια. Σε αυτά συμπεριλαμβάνουν το αμερικανικό Copyright Term Extension Act, το οποίο με άνεση χαρακτηρίζουν αντισυνταγματικό νομοθέτημα, τις αμερικανικές υποθέσεις *State Street Bank & Trust v. Signature* και *AMAZON one click*, με τις οποίες αποδόθηκαν δικαιώματα ευρεσιτεχνίας εκεί όπου δεν υπήρχε εφεύρεση, και το Digital Millennium Copyright Act όπου η τεχνολογική προστασία ακυρώνει ουσιαστικά την έννοια της πρόσβασης στο έργο.

Έτσι, η συζήτηση για την αναζήτηση της μέσης «χρυσής» λύσης, της ισορροπίας, δεν μπορεί παρά να επιστρέψει στην ουσία του θέματος, δηλαδή στην αναζήτηση των θεμελίων της πνευματικής ιδιοκτησίας. Αυτό γίνεται στο πέμπτο κεφάλαιο, όπου ερευνώνται οι φιλοσοφικές θεωρίες κυρίως του Λοκ. Οι συγγραφείς ανατρέχουν στη διάσημη θεωρία του Λοκ περί εργασίας και ιδιοκτησίας, κατά την

οποία ο καθένας δικαιούται ιδιοκτησία στο αποτέλεσμα της εργασίας του, αρκεί να μένει από το αγαθό που ιδιοποιήθηκε ο εργαζόμενος «αρκετό και το ίδιο καλό και για τους υπόλοιπους». Κατ' αναλογία, η ίδια θεωρία για την ιδιοκτησία στα φυσικά αγαθά, μπορεί να εφαρμοστεί και στην πνευματική ιδιοκτησία. Οι συγγραφείς αναλύουν επίσης και τη θεωρία του Χέγκελ για την πνευματική ιδιοκτησία, κατά την οποία το έργο αποτελεί έκφραση και «επέκταση» της προσωπικότητας του δημιουργού, όπως αποτελεί και έκφραση της ατομικής του βούλησης. Οι δύο θεωρίες, του Λοκ και του Χέγκελ, αντιπαράθετονται κριτικά προς τη θεωρία του ωφελιμισμού, η οποία συνδέεται και με τις θέσεις των Mill και Bentham. Προτάσσεται η δεοντολογική θεωρία (Καντ) και η θεωρία των Λοκ και Χέγκελ ως το πιο κατάλληλο επιχείρημα υπέρ της στήριξης των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας ως φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου, καταγόμενα από το φυσικό δίκαιο. Οι συγγραφείς δεν απορρίπτουν την ωφελιμιστική θεωρία περί κινήτρων δημιουργίας, απλά προτάσσουν τη θεωρία του φυσικού δικαιώματος του δημιουργού. Η επιχειρηματολογία συνεχίζεται στο έκτο κεφάλαιο, με τίτλο «υπερασπίζοντας τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας», όπου προστίθενται και σύγχρονοι θεωρητικοί οι οποίοι επίσης στηρίζουν την πνευματική ιδιοκτησία στο φυσικό δίκαιο. Στο ίδιο κεφάλαιο, απορρίπτεται κάθε ιδέα περί «συλλογικής» δημιουργίας έργων του ανθρώπινου πνεύματος, με την έννοια, για παράδειγμα, ότι το κοινό, διαβάζοντας ένα βιβλίο, του αποδίδει ένα νόημα συλλογικά, νόημα μάλιστα ανεξάρτητο από εκείνο που είχε στο νου του ο δημιουργός του. Ο Επίλογος συνοψίζει τα επιχειρήματα και τις θέσεις των προγενέστερων κεφαλαίων.

Το βιβλίο εκδίδεται σε έναν καιρό που οι πολέμοι της πνευματικής ιδιοκτησίας αγωνίζονται μέσω πολλών forum (ερευνητικών κέντρων όπως το Berkman Center for Internet and Society του Harvard Law School το Center for Public Domain του Duke Law School των ΗΠΑ, η αμερικανική ένωση ανθρωπίνων δικαιωμάτων-ACLU- κ.ά.) και ιδιαίτερων εφαρμογών (ανοικτό λογισμικό, άδειες χρήσης έργων creative commons, δημόσια αποθετήρια έργων και πολλά άλλα προτεινόμενα). Το κλίμα, ιδιαίτερα στην ακαδημία διεθνώς, είναι ξεκάθαρα αρνητικό για τους υπερασπιστές των δικαιωμάτων αυτών. Έτσι, το βιβλίο μπορεί να δίνει την εντύπωση μιας επιστροφής σε ξεπερασμένες συντηρητικές ιδέες, μιας επιστροφής σε ένα παρελθόν στο οποίο όσοι πολεμούσαν για την πλήρη, ει δυνατό, ανατροπή του συστήματος copyright είναι βέβαιο πως δεν επιθυμούν

να επιστρέψουν. Διακινδυνεύουν επίσης οι συγγραφείς να απομονωθούν μέσα σε ένα πλήθος άλλων διεθνών εκδόσεων, μέσα σε ένα γενικό ρεύμα κατά της πνευματικής ιδιοκτησίας γενικότερα.

Μια προσεκτικότερη ματιά όμως αποκαλύπτει ότι οι συγγραφείς δεν επιθυμούν παρά ένα μέτρο στην προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας, για το οποίο και παραπέμπουν στον Αριστοτέλη, ενώ παράλληλα εμμένουν στο δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας ως φυσικό δικαίωμα του δημιουργού. Στον Επίλογο παρατηρείται ότι την πνευματική ιδιοκτησία είναι δυνατό να τη στηρίζουν μαζί και το πθικό/φυσικό δικαίωμα με βάση τον Λοκ/Χέγκελ, αλλά και το οικονομικό-ωφελιμιστικό (που επικρατεί στο common law). Αν όμως κληθεί κάποιος να επιλέξει αναγκαστικά μία από τις δύο αυτές θεμελιώσεις, θα πρέπει να επιλέξει το φυσικό δικαίωμα: αληθινά, αν ο δημιουργός δικαιούται προστασία του έργου του μόνο και μόνο επειδή τυχαίνει η προστασία να δίνει το (μόνο) κίνητρο δημιουργίας προς όφελος όχι του ιδίου, αλλά του κοινωνικού συνόλου, ο δημιουργός μετατρέπεται σε εργαλείο δημιουργίας έργων και εφευρέσεων μόνο για την εξυπηρέτηση άλλων, της ολότητας. Είναι φανερό πως η κατασκευή αυτή υποβιβάζει το άτομο σε εργάτη για το κοινό καλό και βέβαια, θυμίζει άλλες εποχές και συστήματα, σίγουρα όχι δημοκρατικά. Αυτή ίσως είναι και η πιο εύστοχη παρατήρηση του βιβλίου σχετικά με την αποτυχία της αποκλειστικότητας του ωφελιμιστικού επιχειρήματος, ως βασικό θεμέλιο της προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας. Επειδή (όπως οι συγγραφείς εξέθεσαν στο δεύτερο κεφάλαιο για το ισχύον νομικό καθεστώς στην Ευρώπη για το copyright και τις ευρεσιτεχνίες) ο Ευρωπαίος νομοθέτης έχει κλίνει ξεκάθαρα υπέρ της ωφελιμιστικής θεωρίας, πιθανώς βιβλία σαν και αυτά να συμβάλλουν, οσοδήποτε ελάχιστα, σε μια επαναδιαπραγμάτευση του θέματος προς την ορθή κατεύθυνση του μέτρου. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μια πρωτότυπη και ολοκληρωμένη μελέτη με πλήρη θεωρητική θεμελίωση, εκτενή βιβλιογραφία εξαιρετικά προσεγμένη και χωρίς κενά, η οποία προσθέτει ένα σημαντικό - και καλαίσθητο - έργο στη διεθνή βιβλιογραφία για την πνευματική ιδιοκτησία. Αναδεικνύει το μεγάλο φιλοσοφικό προβληματισμό, με τις θεωρητικές και πρακτικές διαστάσεις του, σχετικά με αυτήν αλλά και ιδιαίτερα την αρετή των συγγραφέων για εμμονή στην ιστορικότητα και τη σημασία της πνευματικής ιδιοκτησίας για τον πολιτισμό σε μια εποχή που της λέξης αυτής το περιεχόμενο εξαφανίζεται.